

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.21.01.11>

Radosław Paweł Żurawski vel Grajewski, *Tradycje Konstytucji 3 maja w okresie Powstania Listopadowego 1830–1831 w świetle prasy powstańczej*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2021, ss. 228.

W tej samej sali Zamku Królewskiego w Warszawie, w której przez aklamację przyjęto *Ustawę Rządową* 3 maja 1791 r., 40 lat później spontanicznie wykrzyknięto „Nie ma Mikołaja!” (25 stycznia 1831 r.)¹. Jest to zatem wydarzenie będące obrazem sztafety kolejnych pokoleń, które czerpały siły do zmagania o niepodległość „z istniejącego już dziedzictwa historycznego, wzbogacając je jednocześnie własnymi dokonaniem i osiągnięciami” – pisze Radosław Żurawski vel Grajewski (s. 9) w swojej najnowszej publikacji poświęconej tradycjom Konstytucji 3 maja w okresie powstania listopadowego, wydanej w bieżącym roku nakładem krakowskiego Ośrodka Myśli Politycznej w serii „Polskie Tradycje Intelktualne. Monografie”. Autor przytacza przykłady inspiracji,

¹ W. Zajewski, *Walki wewnętrzne ugrupowań politycznych w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Gdańsk 1967: „wniosek [detronizacyjny] Romana Sołtyka o treści wręcz republikańskiej zrodzony w klimacie pism J.J. Rousseau” (s. 91); poseł Jan Ledóchowski zakrzyknął: „Wyrzeknijmy więc wszyscy: nie ma Mikołaja!” (s. 104). Por. M. Karpińska, „*Nie ma Mikołaja!*”. *Starania o kształt sejmu w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Warszawa 2007, s. 5. O wpływie J.J. Rousseau pisze A. Nowak, *Historie politycznych tradycji*, Kraków 2012, s. 22–25, 50.

jakie konfederaci barscy stanowili dla posłów Sejmu Wielkiego, Tadeusz Kościuszko dla podchorążych w 1830 r., a „powstanie listopadowe dla przyszłych już pokoleń” (s. 10). Słowa te korelują z wypowiedzią Władysława Konopczyńskiego: „Czym dla gromadki ojców były reformy Familii, tym dla mnogich rzesz synów Ustawa Rządowa. [...] Dojrzały plony konwiktów Konarskiego i Szkoły Rycerskiej i już nawet Komisji Edukacyjnej i Kuźnicy Kołłątajowskiej”².

O roli i znaczeniu Konstytucji 3 maja napisano wiele – rocznicowe publikacje przyniosły nowe osiągnięcia (*Sejm Czteroletni i jego tradycje; Konstytucja 3 Maja w tradycji i kulturze polskiej*)³ – natomiast zasługą Autora jest to, że obiektywnie niewielki objętościowo zakres merytoryczny problematyki zawarty w artykułach rozszerzył do rozmiarów sporej książki, czerpiąc z dorobku naukowego poprzedników: Wojciecha Szczygielskiego, Stefana Kieniewicza, Aliny Barszczewskiej-Krupy, zwłaszcza zaś Władysława Zajewskiego. Monografia jest efektem wieloletnich badań Autora, zapoczątkowanych już w 1987 r., stopniowo „dojrzewającą” w postaci licznych artykułów z lat dziewięćdziesiątych XX w. publikowanych w „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” (s. 31, przyp. 36).

Publikacja składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów i zakończenia. We wstępie omówiono dotychczasowy stan badań i dokonano przeglądu prasy z lat 1830–1831. W rozdziale pierwszym, będącym niejako kontynuacją wstępu, omówiono źródła wiedzy o Sejmie Wielkim w epoce powstania listopadowego. Rozdział drugi poświęcono poezji trzeciomajowej w periodykach „listopadowych”. W rozdziale trzecim przedstawiono oficjalne obchody rocznicy w maju 1831 r., w kolejnym zaś przeanalizowano wpływ tradycji trzeciomajowej w powstańczych sporach wewnętrznych. Rozdział piąty natomiast obrazuje wykorzystanie tradycji trzeciomajowej w propagandzie wobec zagranicy. Pod względem metodologicznym Autor konsekwentnie kontynuuje wypracowany przez siebie⁴ model

² W. Konopczyński, *Bar i Maj*, [w:] idem, *O wartość naszej spuścizny dziejowej. Wybór pism*, oprac. P. Biliński, Kraków 2009, s. 185, 193.

³ *Sejm Czteroletni i jego tradycje*, red. J. Kowecki, Warszawa 1991: „Jednak trudno przecenić znaczenie tradycji Konstytucji 3 Maja dla rozszerzania i utrzymywania ducha narodowego, dla rozbudzania, gruntowania i utrwalania samowiedzy narodowej” (s. 5); *Konstytucja 3 Maja w tradycji i kulturze polskiej*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 1991.

⁴ Przykładowo R. Żurawski vel Grajewski, *Ostatnie polskie miasto. Rzeczpospolita Krakowska w „dyplomacji” Hotelu Lambert wobec Wielkiej Brytanii (1831–1845)*, Kraków–Łódź 2018.

narracji historycznej: w zakończeniu wymienia sześć głównych wniosków, podkreślając, że Maj 1791 roku nie został spersonifikowany jak rok 1794 (Tadeusz Kościuszko) czy 1809 (Józef Ponia-towski). Należy zgodzić się z Autorem, że to konstytucję można nazwać główną bohaterką i symbolem epoki. Książkę wieńcza bogata bibliografia oraz indeks osób.

Uczony pisze o „powstańczym pokoleniu” (s. 10), warto więc sprecyzować to pojęcie. Generacja powstańcza w perspektywie Aliny Barszczewskiej-Krupy stanowiła pokolenie ludzi urodzonych między 1800 a 1810 r. Belwederczycy, podpalacze browaru na Solcu i zdobywcy Arsenалу byli więc w chwili wybuchu powstania młodymi ludźmi, grupą 20-, 30-latków. Wpływ na ich postawy miały okoliczności polityczne, a „integracja międzypokoleniowa rozwija się w tempie przyspieszonym na dwóch równorzędnych i ściśle ze sobą splecionych płaszczyznach: w ostrej walce politycznej oraz na polach bitewnych”⁵. Sformułowanie o generacji powstańczej Radosław Paweł Żurawski vel Grajewski słusznie rozszerza na wszystkich uczestników insurekcji roku 1830/1831 (przykładowo: Joachim Lelewel – ur. 1786, Jan Skrzynecki – ur. 1787, Maurycy Mochnacki – ur. 1803), tym bardziej że wielu z przywódców politycznych i wojskowych powstania pamiętało czasy Sejmu Wielkiego lub brało czynny udział w wydarzeniach epoki, jak chociażby Julian Ursyn Niemcewicz (ur. 1758), Karol Kniaziewicz (ur. 1762), Adam Jerzy Czartoryski (ur. 1770), Józef Chłopicki (ur. 1771), Jan Krukowiecki (ur. 1772) i inni, których wymienia w swoim artykule Zdzisław Janeczek⁶. Pokolenie „urodzonych w niewoli, okutych w powiciu” miało, można by rzec, kilka „wiosen w życiu”: pierwszą w sferze mitu – trzeciomajową, czego pokłosiem będzie proces filomatów, drugą – napoleońską w 1812 r., nie mówiąc już o wiosennej ofensywie 1831 r., również „nadzieją brzemiennej”.

Zasadniczą osią narracji publikacji jest próba zaprezentowania czytelnikom różnorakiego wykorzystania tradycji trzeciomajowej w skonfliktowanych ze sobą środowiskach powstańczych, które czerpały z dorobku prawnego, publicystycznego Sejmu Wielkiego, nie stroniąc także od poezji. Autor starał się dotrzeć do wszystkich

⁵ A. Barszczewska-Krupa, *Generacja powstańcza 1830–1831. O przemianach w świadomości Polaków*, Łódź 1985, s. 10, 12.

⁶ Z. Janeczek, *Generalicja armii Królestwa Polskiego a Noc Listopadowa 1830 roku*, [w:] *Powstanie czy rewolucja? W 150 rocznicę powstania listopadowego*, red. H. Kocój, Katowice 1981, s. 111: żaden z 40 czynnych generałów nie poparł spiskowców; s. 113–122.

periodyków z lat 1830–1831, często efemeryd wydawniczych (naliczył ich 48, od popularnej „Nowej Polski” po np. „Sandomierzanina”⁷), by na podstawie żmudnej kwerendy prasowej wspartej opracowaniami naukowymi i archiwaliai dać w miarę pełen obraz zjawiska. Z tych ostatnich wykorzystał *Pamiętnik* Ludwika Bystrznowskiego zdeponowany w Bibliotece Czartoryskich, z treści którego wynika, że rocznice trzecimajowe przed 1830 r. obchodzono tajnie (s. 51). W świetle tej konkretnej relacji (s. 61) można skorygować pogląd, że przed Listopadem „sporadycznie tylko powracano do zbiorowego wysiłku narodu, którym była Konstytucja 3 maja”⁸. Jednocześnie może nieco dziwić, że Autor nie zajrzał do innych źródeł z tej samej biblioteki, w tym projektu nowej konstytucji (choć pisał o tym Hubert Izdebski czy zwłaszcza Jacek Wałdocha w swoim artykule, tym bardziej że Żurawski vel Grajewski skorzystał z jego książki⁹). Warto byłoby również zaprezentować poglądy Maurycego Mochnackiego¹⁰ czy teksty Henryka Głębockiego¹¹. O sumiennej kwerendzie świadczy to, że Autor często sięgał nie tylko do antologii poezji „listopadowej”, lecz także bezpośrednio cytował bardzo dużo tekstów poetyckich i publicystycznych z ówczesnej prasy (około 20 fragmentów wierszy i wyszczególnionych 40 prozatorskich, nie licząc cytatów w narracji i przypisach). Odbiorcom mogę zasugerować, by spróbowali konfrontować rozdział drugi o rocznicowej poezji z antologiami twórczości trzecimajowej. Widać tu bowiem

⁷ W. Zajewski, „Sandomierzanin” – nieznaną gazetę z doby powstania listopadowego, [w:] idem, *Trudna droga do niepodległości (XIX–XX wiek)*, Kraków 2017, s. 162–163; ukazały się cztery numery w styczniu 1831 r., w środy i piątki, małego formatu (23 cm na 13 cm) w nakładzie do 200 egzemplarzy.

⁸ A. Barszczewska-Krupa, *op. cit.*, s. 62.

⁹ H. Izdebski, *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 r.*, [w:] *Konstytucje Polski*, t. I, red. M. Kallas, Warszawa 1990, s. 231; W. Węgliński, *Projekt konstytucyjny w czasie powstania listopadowego*, [w:] *Powstanie Listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, red. W. Zajewski, Warszawa 1990, s. 182–186, 189. J. Wałdoch, *Sejm 1831 a konstytucja z 3 Maja 1791*, [w:] *Przemiany ustrojowe Królestwa Polskiego w latach 1830–1831*, red. L. Mażewski, Radzymin 2014, s. 83–85.

¹⁰ M. Mochnacki, *Co rozumieć przez rewolucję w Polsce?*, [w:] idem, *Pisma krytyczne i polityczne*, oprac. J. Kubiak et al., t. II, Kraków 1996, s. 25–33, 288 (pierwodruk: Warszawa 24 XII 1830); idem, *Jak rozumieć powstanie polskie*, „Nowa Polska”, 3 III 1831, nr 58.

¹¹ H. Głębocki, *Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii XVIII–XXI w.*, Kraków 2006; idem, *Diabeł Asmadeusz w niebieskich binoklach i kraj przyszłości. Hrabia Adam Gurowski i Rosja*, Kraków 2012.

dużą zbieżność w tematyce wątków: m.in. o zgodzie narodowej, zagrożeniu i zdradzie, odrodzeniu, programie reform, tym bardziej że niektóre wiersze sprzed 40 lat przedrukowywano w „listopadowej” Warszawie. Nowe zaś nawiązywały często do obu rocznic: 3 maja i 29 listopada¹².

O znaczeniu dorobku Sejmu Czteroletniego dla pokolenia powstańców listopadowych świadczy to, że jedną z pierwszych publikacji wydanych w oswobodzonej Warszawie 9 grudnia 1830 r. było dzieło Hugona Kołłątaja *O ustanowieniu i upadku Konstytucji 3 maja*¹³. Pierwsze decyzje polityczne powstańczych władz z 1 grudnia 1830 r. odwoływały się do Sejmu Czteroletniego, o którym wspomniano „przy rozstrzygnięciu każdego ważniejszego problemu politycznego” (s. 110), np. decyzję o przywróceniu dyktatury Józefowi Chłopickiemu nazwano „drugim aktem 3 maja” („Polak Sumienny”, nr 19 z 20 grudnia 1830 r.).

Wierszem i prozą pisano nekrologi osób zasłużonych i życiorysy weteranów walk¹⁴. Autor prezentuje – ważąc za i przeciw – ciekawą hipotezę dotyczącą przyczyn ograniczonego zasięgu oficjalnych uroczystości 3 maja 1831 r. (s. 64–68). Z opisu wyłania się też uniwersalna cecha ludzka: oficjalne obchody cieszyły się nieco mniejszym entuzjazmem niż „zakazany owoc” przedpowstańczych manifestacji.

Z książki dowiadujemy się wielu interesujących szczegółów o formach uczczenia 40 rocznicy poprzez składanie darowizn na cele powstańcze, musztrę i defiladę wojska, msze święte, uroczyste obiady, sadzenie drzewek wolności itp. Warto przypomnieć, że najsłynniejsza piosenka o Konstytucji *Witaj majowa jutrzeńko* wcale nie pochodzi z XVIII w., lecz jest autorstwa podchorążego Rajnolda Suchodolskiego z 23 kwietnia 1831 r. Napisał on też *Marsz obozowy* „będący do dziś sygnałem Wojska Polskiego” (s. 88, przyp. 76).

¹² Por. K. Maksimowicz, *Konstytucja 3 Maja w anonimowej poezji politycznej lat 1791–1792*, [w:] „Rok Monarchii Konstytucyjnej”. *Piśmiennictwo polskie lat 1791–1792 wobec Konstytucji 3 Maja*, red. T. Kostkiewiczowa, Warszawa 1992, s. 96, 103.

¹³ Reedycja znajduje się w aneksie książki prof. H. Kocója, *Dziedzictwo Konstytucji 3 Maja. Obraz polskich rewolucji oczami Zachodu*, Kraków 2016, s. 347–381.

¹⁴ W. Pusz, *Z akademickiej poezji patriotycznej Królestwa Polskiego 1815–1830*, „Prace Polonistyczne” 1979, nr 35: poezja poświęcona P. Bielińskiemu (s. 264), J.U. Niemcewiczowi (s. 271), S. Staszicowi (s. 275).

Badacz wykazuje, że na przekór fali rocznicowych uniesień zdarzały się również głosy krytyczne pod adresem Ustawy Rządowej (np. w „Kurierze Polskim”, nr 494 z 29 kwietnia 1831 r.).

Najwięcej miejsca w książce poświęcono roli Konstytucji w wewnętrznych sporach i dyskusjach politycznych (s. 109–194), co już po samym nawet tytule rozdziału przypomina klasyczną pracę W. Zajewskiego *Walki wewnętrzne ugrupowań politycznych w powstaniu listopadowym 1830–1831*. Narracja również czerpie z ustaleń tam zawartych, wspartych analizą *Diariusza Sejmu* i prasą, oraz uwypukla rolę tradycji 1791 r. m.in. w sporze o sprawę chłopską, reformę rządu, nowy ustrój. W tym miejscu pragnę podkreślić kwestię stosowanego ówczasie nazewnictwa. Autor skupia uwagę m.in. na sporach o „rewolucję narodową” i „socjalną”. Warto przypomnieć ustalenia Józefa Dutkiewicza odnoszące się do terminologii: całokształt wydarzeń w Kongresówce w latach 1830–1831 r. oznaczano mianem „rewolucji”, podczas gdy „powstanie” zarezerwowano z reguły dla ruchu zbrojnego za Bugiem i nad Niemnem¹⁵. W XVIII w. do języka dyskursu politycznego weszły nowe słowa: „umowa społeczna” („ugoda pospolita”), „społeczność cywilna”, „prawo naturalne”, „obywatel”, „prawo człowieka”, „samowładność narodu”, „własność”¹⁶. Wiele z tych pojęć powtórzono w debatach sejmowych i polemikach prasowych w 1831 r., zwłaszcza w zakresie reformy włościańskiej (s. 129–145). Warto również skonfrontować polemiki na temat zmian ustrojowych, reformy rządu, roli sejmu w 1831, wglębiając się w zagadnienie nurtujące publicystów i parlamentarzystów z lat dziewięćdziesiątych XVIII w., co odzwierciedlał ówczesny tytuł: *Jaki rząd w Polsce między sejmem a sejmem mógłby być najprzyzwoitszy?*¹⁷.

Wśród polemik powstańczych na uwagę zasługują poglądy księcia Adama Czartoryskiego i jego kręgu w sprawach społecznych i ustrojowych (s. 154, 169, 179), w których tradycja trzecioma-jowa okazała się istotna choćby ze względu na swoistą „prehistorię” Hotelu Lambert, Towarzystwa Monarchicznego Trzeciego Maja

¹⁵ J. Dutkiewicz, *1830–1831 – powstanie czy rewolucja? Na podstawie analizy Diariusza Sejmu*, [w:] *Powstanie czy rewolucja? W 150 rocznicę...*, s. 17.

¹⁶ A. Grześkowiak-Krwawicz, *O niektórych zmianach w języku politycznym czasów stanisławowskich*, [w:] *„Skłócony naród, król niepewny, szlachta dzika”? Polska stanisławowska w świetle najnowszych badań*, red. P. Ugniewski, Warszawa 2020, s. 14–25.

¹⁷ Eadem, *O formę rządu czy o rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2000, s. 100–108.

i periodyków emigracyjnych¹⁸. Porównując powstańczy etap życiorysu Czartoryskiego pióra Radosława P. Żurawskiego vel Grajewskiego i Jerzego Skowronka, twórcy klasycznej biografii księcia¹⁹, dochodzimy do wniosku, że Autor *Tradycji Konstytucji* uwypuklił projekty namiestnictwa, kierowanie dyplomacją powstańczą wysłaną do Londynu oraz kunktatorską decyzję Czartoryskiego z 2 maja 1831 r. (o niej s. 64–68), natomiast J. Skowronek skupił uwagę m.in. na konflikcie między prezesem Rządu a Joachimem Lelewelem.

Niebagatelną zasługą Autora jest wprowadzenie do narracji historiografii polskiej wątku obecności tradycji trzeciomajowej w działaniach propagandowych podejmowanych wobec zagranicy, zwłaszcza zaś wykorzystywaniu wątku Sejmu Wielkiego w polemikach z prasą zagraniczną, m.in. pruską. Temat ten do tej pory – jak podkreśla R. Żurawski vel Grajewski – „nigdzie nie został nawet zasygnalizowany” (s. 194). Wprawdzie istnieje bogata literatura naukowa poświęcona prasie, wolności druku, beletrystyce polskiej i obcej w optyce wydarzeń lat 1830–1831 (tu szczególną rolę odgrywają prace Władysława Zajewskiego zebrane ostatnio w tomie pt. *Czy historycy piszą prawdę* czy książka Henryka Kocója i Zdzisława Janeczka, *Odgłosy Nocy Listopadowej na Śląsku* oraz *Dziedzictwo powstania listopadowego w literaturze polskiej* pod redakcją Zbigniewa Sudolskiego)²⁰, lecz aspekt poruszony przez Autora jest nowatorski. Jednocześnie jest to rzetelna książka, w której R. Żurawski vel Grajewski kontynuuje styl badań tzw. szkoły historycznej Józefa Dutkiewicza z Uniwersytetu Łódzkiego.

W narracji zasygnalizowano też wątki insurekcji kościuszkowskiej, której Naczelnik stawał się wzorem dla Chłopickiego²¹. W 1831 r. bezskutecznie szukano godnego następcy Kilińskiego w osobie szewca Rocha Chodorowskiego (s. 75).

¹⁸ Por. D. Szafran, *Tradycja trzeciomajowa w koncepcjach społeczno-politycznych Hotelu Lambert (1831–1861)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historiae” 1991, z. 41, s. 131–149.

¹⁹ J. Skowronek, *Adam Jerzy Czartoryski 1770–1861*, Warszawa 1994, s. 280–290, 307–309.

²⁰ W. Zajewski, *Czy historycy piszą prawdę*, Kraków 2015; H. Kocój, Z. Janeczka, *Odgłosy Nocy Listopadowej na Śląsku*, Katowice 1984; *Dziedzictwo powstania listopadowego w literaturze polskiej. Referaty i materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego w 150 rocznicę powstania*, red. Z. Sudolski, Warszawa 1986.

²¹ J. Znamierowska, *Liryka Powstania Listopadowego*, Warszawa 1930, s. 5–6, 97, 99.

Z drobiazgów: wydaje się, że problem przebiegu powstania listopadowego na Ukrainie porusza jednak szerzej Andrzej Wroński w swojej książce (120 stron) niż Tadeusz Łepkowski w artykule liczącym 26 stron (s. 97), nie mówiąc o wątku insurekcyjnym przewijającym się przez dzieło Daniela Beauvois²².

Podkreślana przez Autora wartość tradycji (s. 11–12) ma służyć przekonaniu, by – przywołując reminiscencje literacko-malarskie – echo „Poloneza 3 maja” granego przez Jankiela przed soplicowskim dworkiem rozbrzmiewało pod palcami Chopina na „Balu w Hotelu Lambert”²³. W istocie „należy zdać sobie sprawę z istnienia w ówczesnej świadomości różnych tradycji Konstytucji 3 maja, czy raczej różnych interpretacji związanych z nią wydarzeń” – pada w *Zakończeniu* słuszna konkluzja (s. 211).

O sztafecie pokoleń świadczy motto książki: mieszkańcy Łowicza wyszli świętować Noc Listopadową pod chorągwią 3 maja i ze śpiewem *Mazurka Dąbrowskiego*. A ile jeszcze było owych sztafet, jak np. próba zwołania Sejmu Wielkiego w Mediolanie (1797), sejmu „listopadowego” w Paryżu (1832), sejmu RP (Rady Narodowej) w Paryżu i Londynie (1939–1941)? Z książki przebija głębokie patriotyczne przekonanie wyrażone ongiś w numerze „Nowej Polski” (nr 118 z 3 maja 1831 r.), zacytowane na stronach 94–95: „Nie dobrodziejstwa spełnione z uchwalonej w tym dniu ustawy, nie nadzwyczajne jej zalety, bo krótkie trwanie i upadek tego dzieła przekonywają inaczej; nic innego, tylko uczucie siły i samodzielności, godności, niepodległości, dumy narodowej [...] przechowuje dotąd pamiątkę tego dnia, pamiątkę wolnego czynu niepodległego narodu”.

DARIUSZ OSTAPOWICZ
BADACZ NIEZALEŻNY, GDAŃSK

²² A. Wroński, *Powstanie listopadowe na Wołyniu, Podolu i Ukrainie*, Warszawa 1993; T. Łepkowski, *Powstanie 1831 roku na Ukrainie*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne...*, s. 57–73; D. Beauvois, *Polacy na Ukrainie 1831–1863*, przekł. E. i K. Rutkowsy, Paryż 1988.

²³ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Warszawa 1968, s. 351; A. Król, *Polonez Chopina (Bal w Hotel Lambert w Paryżu)*, obraz T.A. Kwiatkowskiego, [w:] *Polaków dzieje malowane*, red. E. Olczak, Warszawa 2008, s. 190–191.

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Mochnacki M., *Pisma krytyczne i polityczne*, oprac. J. Kubiak et al., t. II, Kraków 1996.

OPRACOWANIA

- Barszczewska-Krupa A., *Generacja powstańcza 1830–1831. O przemianach w świadomości Polaków*, Łódź 1985.
- Beauvois D., *Polacy na Ukrainie 1831–1863*, przekł. E. i K. Rutkowscy, Paryż 1988.
- Dutkiewicz J., *1830–1831 – powstanie czy rewolucja? Na podstawie analizy Dziennika Sejmu*, [w:] *Powstanie czy rewolucja? W 150 rocznicę powstania listopadowego*, red. H. Kocój, Katowice 1981, s. 17–37.
- Głębocki H., *Diabeł Asmadeusz w niebieskich binoklach i kraj przyszości. Hrabia Adam Gurowski i Rosja*, Kraków 2012.
- Głębocki H., *Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii XVIII–XXI w.*, Kraków 2006.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *O formę rządu czy o rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2000.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *O niektórych zmianach w języku politycznym czasów stanisławowskich*, [w:] *„Skłócony naród, król niepewny, szlachta dzika”? Polska stanisławowska w świetle najnowszych badań*, red. P. Ugniewski, Warszawa 2020, s. 11–34.
- Izdebski H., *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 r.*, [w:] *Konstytucje Polski*, t. I, red. M. Kallas, Warszawa 1990, s. 185–233.
- Janeczek Z., *Generacja armii Królestwa Polskiego a Noc Listopadowa 1830 roku*, [w:] *Powstanie czy rewolucja? W 150 rocznicę powstania listopadowego*, red. H. Kocój, Katowice 1981, s. 110–136.
- Karpińska M., *„Nie ma Mikołaja”^o. Starania o kształt sejmu w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Warszawa 2007.
- Kocój H., *Dziedzictwo Konstytucji 3 Maja. Obraz polskich rewolucji oczami Zachodu*, Kraków 2016.
- Konopczyński W., *Bar i Maj*, [w:] W. Konopczyński, *O wartość naszej spuścizny dziejowej*, oprac. P. Biliński, Kraków 2009, s. 185–200.
- Konstytucja 3 Maja w tradycji i kulturze polskiej*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 1991.
- Król A., *Polonez Chopina (Bal w Hotel Lambert w Paryżu)*, [w:] *Polaków dzieje malowane*, red. E. Olczak, Warszawa 2008, s. 188–191.
- Lepkowski T., *Powstanie 1831 roku na Ukrainie*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, red. W. Zajewski, Warszawa 1990, s. 413–426.
- Maksimowicz K., *Konstytucja 3 Maja w anonimowej poezji politycznej lat 1791–1792*, [w:] *„Rok Monarchii Konstytucyjnej”. Piśmiennictwo polskie lat 1791–1792 wobec Konstytucji 3 Maja*, red. T. Kostkiewiczowa, Warszawa 1992, s. 77–113.

- Nowak A., *Historie politycznych tradycji*, Kraków 2012.
- Pusz W., *Z akademickiej poezji patriotycznej Królestwa Polskiego 1815–1830*, „Prace Polonistyczne” 1979, nr 35, s. 257–277.
- Sejm Czteroletni i jego tradycje*, red. J. Kowecki, Warszawa 1991.
- Skowronek J., *Adam Jerzy Czartoryski 1770–1861*, Warszawa 1994.
- Szafran D., *Tradycja trzeciomajowa w koncepcjach społeczno-politycznych Hotelu Lambert (1831–1861)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historia” 1991, z. 41, s. 131–149.
- Wałdoch J., *Sejm 1831 a konstytucja z 3 Maja 1791*, [w:] *Przemiany ustrojowe Królestwa Polskiego w latach 1830–1831*, red. L. Mażewski, Radzymin 2014, s. 75–86.
- Węgliński W., *Projekty konstytucyjne w czasie powstania listopadowego*, [w:] *Powstanie Listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, red. W. Zajewski, Warszawa 1990, s. 182–190.
- Wroński A., *Powstanie listopadowe na Wołyniu, Podolu i Ukrainie*, Warszawa 1993.
- Zajewski W., *Trudna droga do niepodległości (XIX–XX wiek)*, Kraków 2017.
- Zajewski W., *Walki wewnętrzne ugrupowań politycznych w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Gdańsk 1967.
- Znamierowska J., *Liryka Powstania Listopadowego*, Warszawa 1930.
- Żurawski vel Grajewski R.P., *Tradycje Konstytucji 3 maja w okresie Powstania Listopadowego 1830–1831 w świetle prasy powstańczej*, Kraków 2021.
-

NOTKA O AUTORZE:

Mgr Dariusz Ostapowicz – nauczyciel historii w VI Liceum Ogólnokształcącym w Gdańsku.

Zainteresowania badawcze: historia Polski i powszechna XVIII–XIX w. (1789–1871).

ostapowicz@wp.pl